

Юлія Ігорівна МИКИТЮК

доктор філософії, викладач кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,

Західноукраїнський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-8519-5809

E-mail: mykytyk.yu@gmail.com

Андрій Сергійович КАВЕЦЬКИЙ

здобувач освітнього рівня магістр з освітньої програми «Публічні фінанси»,

Західноукраїнський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-4727-0855

E-mail: andrii.kavetskiy@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Микитюк, Ю. І. Проблеми системи пенсійного забезпечення в Україні / Юлія Ігорівна Микитюк, Андрій Сергійович Кавецький // Український журнал прикладної економіки. – 2021. – Том 6. – № 1. – С. 51 – 57. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Актуальним є дослідження проблем сучасної системи пенсійного забезпечення в Україні та пошук шляхів удосконалення її розвитку в умовах євроінтеграції. В контексті цього, уваги заслуговує питання структурної та параметричної трансформації, що дозволить створити умови для вирівнювання споживання протягом життя, зменшення бідності серед осіб, що втратили працездатність, зростання якості їх життя, зменшення соціальної диференціації суспільства, зростання економіки на основі інвестування пенсійних внесків тощо.

Мета. Метою статті є обґрунтування теоретичних основ і практичних підходів до розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні.

Результати. Теоретично обґрунтовано сутність пенсійної системи, пенсії, пенсійного забезпечення, з'ясовано їх структуру, функції, узагальнено наукові підходи й запропоновано власне трактування поняття «пенсійна система» – це сукупність правових, економічних, соціальних, фінансових та організаційних норм і інститутів, дія яких спрямована на створення відповідних умов, які виступають провідним чинником суспільного відтворення для матеріального забезпечення фізичних осіб у вигляді гідних пенсійних виплат. Обґрунтовано рівні, завдання, інструменти, складові реалізації пенсійної політики та стратегій розвитку пенсійного забезпечення. Проведено ретроспективний аналіз становлення та розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні, визначити особливості сучасного етапу та перспективи трансформації в контексті євроінтеграції. Досліджено особливості структури та динаміки розвитку системи солідарного пенсійного забезпечення осіб, що втратили працездатність, її ефективність та справедливість. Обґрунтовано організаційно-інституційні та функціональні зміни у національній системі пенсійного забезпечення, розробити шляхи їх реалізації у контексті європейського досвіду.

Висновки. Діюча пенсійна система України у правовому, організаційному, економічному та соціальному відношеннях потребує принципових змін, які зробили б її адекватною умовам перехідного періоду та соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, інвестиції, накопичувальне пенсійне забезпечення, економіка, економічна політика, фінансові інструменти.

Yuliia Igorivna MYKYTYUK

PhD in Economics, Lecturer of Department of Management, Public Administration and Personnel, West Ukrainian National University

Andrii Serhiiovych KAVETSKYI

Candidate of Educational Level Master of Educational Program «Public Finance»,
West Ukrainian National University

THE PROBLEMS OF THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE

Abstract

Introduction. *It is important to study the problems of the modern pension system in Ukraine and find ways to improve its development in the context of European integration. In this context, the issue of structural and parametric transformation deserves attention, which will create conditions for equalization of lifelong consumption, poverty reduction among people who have lost their ability to work, increase their quality of life, reduce social differentiation, economic growth through pension contributions.*

The purpose of the article is to substantiate the theoretical foundations and practical approaches to the development of the pension system in Ukraine.

Results. *The essence of the pension system, pension, pension provision is theoretically substantiated, their structure, functions are clarified, scientific approaches are generalized and own interpretation of the concept "pension system" is offered. It is a set of legal, economic, social, financial and organizational norms and institutions to create appropriate conditions that act as a leading factor in social reproduction for the material security of individuals in the form of decent pension benefits. The levels, tasks, tools, components of the implementation of pension policy and strategies for the development of pension provision are substantiated. A retrospective analysis of the formation and development of the pension system in Ukraine, to determine the features of the current stage and prospects for transformation in the context of European integration. The peculiarities of the structure and dynamics of the development of the system of solidary pension provision of persons who have lost their ability to work, its efficiency and fairness have been studied. Organizational-institutional and functional changes in the national pension system are substantiated, ways to implement them in the context of European experience are developed.*

Conclusions. *The current pension system of Ukraine in legal, organizational, economic and social terms needs fundamental changes that would make it adequate to the conditions of the transition period and socially-oriented market economy.*

Keywords: *pension system; private pension provision; investments; cumulative pension provision; an economy; economic policy; financial instruments.*

JEL classification: H55; J26

Вступ

Після неодноразового реформування соціальної сфери в Україні залишається багато проблем соціального характеру. Одна з найгостріших – це пенсійне забезпечення. Нинішня пенсійна система України не здатна захистити людей похилого віку від бідності. Вона не забезпечує відповідні розміри пенсії для більшості громадян і створює умови для пільгового пенсійного забезпечення значній кількості пенсіонерів. Відсутність пенсійної культури, соціальної справедливості, надійних фінансових механізмів, що дають змогу забезпечити кошти на старість – характерні ознаки вітчизняної пенсійної системи.

Проведення чергової пенсійної реформи стає необхідним явищем для вирішення як сьогоденних проблем, так і для запобігання погіршенню ситуації в майбутньому.

Фінансово-економічні засади соціальної проблематики в цілому та пенсійної зокрема, висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених-економістів: В. Дем'янишина,

Н. Кравченка, Е. Ліанової, М. Мниха, Б. Надточія, В. Новикова, С. Онишко, В. Опаріна, І. Сироти, В. Федосова, М. Шавариної, Ю. Шклярського, С. Юрія, В. Яценка та ін. Разом з тим, аналіз опублікованих робіт показує, що проблеми пенсійного забезпечення в Україні потребують подальшого дослідження та удосконалення механізму його функціонування.

Мета та завдання статті

Метою статті є обґрунтування теоретичних основ і практичних підходів до розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно: провести науково-критичний аналіз напрацювань в окресленій галузі науки й практики; обґрунтувати заходів щодо формування механізму ефективного державного управління доходами та видатками бюджету Пенсійного фонду України; уточнити економічну сутність пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи; дослідити джерела надходжень пенсійного фонду України; проаналізувати фінансову діяльність Пенсійного фонду України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Соціальне страхування як складова частина соціального захисту відіграє значну роль у житті громадян України, особливо тих, хто втратили можливість забезпечувати себе самостійно. Проте, остаточного вигляду система соціального захисту ще не отримала й перебуває у процесі постійного реформування.

Останнім часом Пенсійний фонд України стикається зі значною кількістю проблем в підтримці життєдіяльності тієї категорії громадян, які досягли похилого віку чи втратили працездатність і визнані інвалідами, через що не можуть забезпечити собі мінімально необхідний рівень доходу.

Відсутність системності у проведенні пенсійної реформи, випереджаюче підвищення розмірів пенсій, порівняно із збільшенням фонду оплати праці, розширення джерел доходів Пенсійного фонду та поетапного звільнення його від невластивих витрат, що розбалансовують бюджет Пенсійного фонду України.

Дослідивши стан пенсійного забезпечення в Україні можна зробити висновки, що наявна пенсійна система перебуває в надзвичайно складному фінансовому становищі та не забезпечує пенсіонерів необхідним обсягом доходу для прийняттого рівня життєдіяльності. Назріла необхідність вдосконалення функціонування пенсійного забезпечення в Україні, адже її ефективна діяльність є передумовою підвищення рівня соціального захисту в державі [1, с. 35].

Наявна система пенсійного страхування не виконує належним чином свого головного завдання, оскільки розмір пенсій здебільшого не дає можливості підтримувати мінімальний рівень життєдіяльності.

Можна виділити такі основні проблеми пенсійної системи України на сучасному етапі:

- низький рівень пенсій більшості осіб, що досягли пенсійного віку;
- незбалансований бюджет Пенсійного фонду.

Пенсії для більшості людей залишаються мізерними, засоби, що поступають на їх виплату в масштабі країни величезні, а їх сума з року в рік зростає з несумісними для економіки можливостями та темпами.

Основними факторами незадовільного функціонування пенсійної системи є:

- складна демографічна ситуація та негативні перспективи її розвитку;
- макроекономічний стан держави (інфляція, безробіття, економічні кризи тощо);
- значна «тінізація» виплат працівникам.

Демографічна ситуація у державі в сучасних умовах погіршується й поступово переростає в кризу. Відбувається процес старіння населення, зменшується його загальна чисельність, погіршується співвідношення між працездатним населенням і

пенсіонерами. Усі ці тенденції негативно впливають на фінансування пенсійних виплат, отже вимагають пошуку нових джерел фінансових ресурсів для даних цілей.

Більшість учених і фахівців вважають, що додатковим ресурсом залучення коштів для пенсійних виплат може бути обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, яке формує другий рівень національної пенсійної системи. З огляду на це, дане питання є актуальним і потребує детального та всебічного дослідження. [1, с. 167].

Негативний вплив на пенсійну систему справляє й макроекономічна ситуація в Україні. Враховуючи те, що розмір страхових внесків безпосередньо залежить від величини фонду оплати праці, в цілому низький рівень заробітних плат призводить до недостатнього обсягу надходжень до пенсійного фонду. Незадовільне макроекономічне становище зумовлює низький рівень надходжень і до державного бюджету України, що унеможлиблює достатнє покриття дефіциту пенсійного фонду за рахунок державних коштів.

Ще одним фактором, який негативно впливає на розвиток пенсійної системи України, є значна «тінізація» виплат працівникам. Вона полягає в тому, що роботодавці, виплачуючи заробітну плату своїм працівникам, приховують її від оподаткування й не сплачують внесків до фондів соціального страхування. Це пов'язано, насамперед, із великим «соціальним навантаженням» на трудові виплати працівникам [2, с. 75].

Роботодавцям не вигідно виплачувати заробітну плату легально, оскільки вони несуть значні додаткові витрати, пов'язані з соціальним страхуванням своїх працівників, а працівникам, зважаючи на низький рівень заробітних плат, вигідніше отримувати вищу заробітну плату нелегально, ніж набагато нижчу, але легально. Тому виплата працівникам зарплат нелегально, без оподаткування й перерахування внесків до фондів соціального страхування, є надзвичайно поширеною практикою.

Реформування механізму функціонування соціальних фондів держави доцільно здійснювати на основі:

- чіткого визначення джерел і розмірів фінансування за різними видами соціального страхування;
- централізації та впорядкування збирання страхових внесків;
- удосконалення методів контролю та підвищення ролі соціальних партнерів в управлінні соціальним страхуванням;
- збереження державних соціальних гарантій;
- створення економічних передумов зростання заробітної плати як найважливішого фактору розвитку соціального страхування.

Ефективне реформування функціонування соціальних фондів дозволить багато в чому вирішити їх нагальні питання.

Відповідно до українського законодавства національна пенсійна модель формується з кількох рівнів. Перший – солідарна пенсійна система, яка вже повністю функціонує. Вона побудована на перерозподільних принципах, які передбачають використання поточних надходжень на виплату пенсій наявним пенсіонерам. Фінансові ресурси солідарної системи формуються за рахунок страхових внесків працюючого населення або залучення коштів із державного бюджету. Це означає, що рівень життя пенсіонерів повністю залежить від цих двох основних джерел надходження фінансових ресурсів. Проте, результати досліджень у демографічній сфері показують, що даний рівень національної пенсійної системи самостійно не зможе забезпечити високі соціальні стандарти громадянам пенсійного віку. Необхідно додатково запроваджувати накопичувальні та добровільні пенсійні програми, які формуватимуть другий і третій рівні вітчизняної пенсійної моделі [3].

Накопичувальні пенсійні програми, поряд із перерозподільними, дозволяють диверсифікувати джерела фінансових ресурсів для забезпечення пенсійних виплат. У сучасних умовах вирішення цього питання є особливо актуальним для нашої держави.

Накопичувальні та добровільні пенсійні схеми побудовані на можливості створення відповідних резервів для майбутніх доходів їх учасників. На відміну від перерозподільних пенсійних програм, за якими фінансові ресурси спрямовуються в основному на поточні пенсійні виплати, накопичувальні добровільні передбачають вкладання коштів їх учасників у різноманітні прибуткові інвестиційні проекти. Саме прогнозований інвестиційний дохід має захищати пенсійні заощадження від інфляції, компенсувати накладні витрати, пов'язані з обслуговуванням пенсійних активів і створити фінансове підґрунтя для гідної старості.

Проте, дані рівні ще не набули такого значного поширення, як у більшості європейських країн, досвід яких свідчить про необхідність запровадження, враховуючи сучасні демографічні тенденції, накопичувальних і добровільних пенсійних схем у національних пенсійних моделях [4, с. 87].

Дані типи пенсійних програм є вигідними в економічному і соціальному аспектах як для громадян, так і для держави, для якої економічний зиск полягає в тому, що національна економіка одержує значні інвестиційні ресурси, створюються можливості для подальшого розвитку фондового ринку, адже особливістю пенсійних активів є довгостроковий характер їх інвестування. У свою чергу, соціальний аспект накопичувальних пенсійних програм виражений у забезпеченні ними такого рівня життя пенсіонерів, який має відповідати загальноприйнятим світовим стандартам і давати можливість їм бути фінансово незалежними [5, с. 87].

Основним чинником проведення пенсійної реформи в Україні є наявні вже протягом тривалого періоду демографічні тенденції. Нинішня ситуація у сфері пенсійного забезпечення показує, що необхідно на практиці використовувати всі три рівні національної пенсійної системи. Щодо солідарної системи, то вона на даному етапі проведення пенсійної реформи в Україні залишається основною в плані пенсійного забезпечення громадян.

Солідарна пенсійна система – існуючий перший рівень української пенсійної системи в умовах демографічної кризи неспроможна фінансово забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів. Оскільки вона передбачає утримання громадян пенсійного віку наступними поколіннями працюючих, то може ефективно функціонувати лише за умови розширеного відтворення поколінь. Для підвищення її фінансової стійкості й пошуку нових джерел фінансування потрібно:

- розробити заходи, які сприяли б призупиненню процесів «тінізації» доходів населення, у тому числі заробітної плати, приховування їх від оподаткування;

- підвищити розмір заробітної плати та інших доходів населення. У сучасних умовах рівень заробітної плати працівників не повною мірою відповідає реальній вартості робочої сили. Заробітки працівників повинні надавати їм можливість не тільки сплачувати податки й страхові внески, підвищувати рівень споживання, а й робити відповідні заощадження в банківських установах, формуючи тим самим фінансові ресурси для інвестування національної економіки;

- залучити підприємців, які працюють за спрощеною системою оподаткування до сплати пенсійних внесків. У свою чергу, співпраця з контролюючими державними органами дасть поштовх до легалізації найманих працівників. Для останніх можливе запровадження пенсійних канікул на певний строк, з поетапним підвищенням сплати пенсійних внесків у майбутньому [6, с. 201].

Сучасний стан соціально-економічного розвитку країни, в умовах якого доводиться запроваджувати обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, є об'єктивно непростим, тому потрібно визначити комплекс заходів щодо його втілення [67, с. 105].

Серед основних пріоритетів, які б дозволили ефективно ввести другий і третій рівні пенсійної системи, доцільно виділити:

- формування базових макроекономічних передумов. Серед них - постійне зростання щонайменше на 3 – 4 % ВВП держави порівняно до попередніх років, зниження рівня безробіття за рахунок створення нових робочих місць, невисокі темпи інфляції, підвищення заробітної плати;

- підвищення інвестиційної привабливості фінансових інструментів для вкладення коштів накопичувальних пенсійних програм. Формування стабільного фінансового ринку сприятиме розвитку економічної та соціальної інфраструктури держави, скорішому подоланню фінансової кризи;

- економічне виховання молоді та населення працездатного віку щодо запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, визначення його переваг для кожного громадянина. Для цього доцільно запровадити у школах факультативи, у вищих навчальних закладах ввести спецкурс «Основи пенсійної реформи в Україні», в організаціях, установах і на підприємствах проводити навчальні семінари з питань використання накопичувальних пенсійних програм. У засобах масової інформації проводити роз'яснювальну роботу, на телебаченні створювати освітні програми про формування національної пенсійної моделі;

- забезпечення інституціональної готовності пенсійної системи, яка передбачає створення інфраструктури та механізмів її ефективного управління [8].

Проблема пенсійної системи стосується всього дорослого населення країни незалежно від того, в якій мірі конкретна людина усвідомлює цей факт. Державна пенсійна система України несправедлива, нереформована, обтяжлива для суспільства [9, с. 296].

Пенсії для абсолютної більшості людей залишаються мізерними, засоби, що поступають на їх виплату в масштабі країни, величезні, а їх сума з року в рік зростає несумісними з можливостями економіки темпами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Діюча в Україні пенсійна система в правовому, організаційному, економічному та соціальному відношеннях потребує принципових та кардинальних змін.

В останні роки в Україні зростає чисельність пенсіонерів у загальній кількості населення. Спостерігається тенденція «старіння нації», а відповідно настане той час, коли пенсіонерів не буде кому утримувати. Тобто, не буде необхідної кількості працездатного населення, яке б із своєї заробітної плати сплачувало страхові внески в сумі, достатній для забезпечення виплати пенсій пенсіонерам.

Багато громадян досягають того віку, коли вони вже не можуть продовжувати трудову діяльність, щоб забезпечити своє існування. Через це пенсійні системи мають надавати послуги двох типів. По-перше, це створення надійних і привабливих умов для заощадження коштів з метою самозабезпечення у пенсійному віці, а по-друге – гарантування громадянам похилого віку такого рівня життя, який був би не нижчим за прийнятий в країні мінімальний стандарт (незалежно від того, чи була у них можливість заощаджувати кошти протягом трудової діяльності).

Соціальна держава зобов'язана надати певну підтримку нужденній особі, щоб не переобтяжувати Державний бюджет. Держава, насамперед, має створити майбутнім непрацездатним членам суспільства такі умови, щоб вони свого часу могли мати достатній дохід та в такий спосіб заробити собі і на пенсію. А безпосередньо опікуватися вона зобов'язана лише тими, хто не зміг заробити пенсію відповідного рівня або ж взагалі не міг працювати (надавати соціальну пенсію).

Діюча пенсійна система України у правовому, організаційному, економічному та соціальному відношеннях потребує принципових змін, які зробили б її адекватною умовам перехідного періоду та соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Список літератури

1. Гончаров О. В. Створення НПФ: подолання бар'єрів. *Пенсія*. Квітень, 2009.
2. Коцюба О., Резнікова Ю., Резніков С. Дослідження процесу реформування пенсійної системи України в частині запровадження професійних пенсійних систем. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 8. С. 9-12.
3. Чупак О. Пенсійна система Канади та її порівняння з українською. 2020. URL: <https://ussd.org.ua/2020/07/27/pensijna-systema-kanady-ta-yiyi-porivnyannya-z-ukrayinsko/>.
4. Цигилик І. І. Проблеми розвитку пенсійної системи України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. №6. С. 8-13.
5. Долгова О. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. №2. С. 33-39.
6. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / [І. А. Ветухова, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко]; за заг. ред. В. В. Жернакова. Нац. ун-т – Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2013. 230 с.
7. Міндова О. І. Теоретичний аналіз економічної сутності пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 17. С. 102–106.
8. Шевчук А. Організація пенсійного забезпечення в ЄС: досвід для України. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 9. URL: http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Shevchuk_A.pdf.
9. Петрушка О. В. Накопичувальне пенсійне страхування: практика європейських країн. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 2(13). С. 294–298.

References

1. Honcharov, O. V. (2009). «Creating NPF: Overcoming Barriers». *Pensii*. April.
2. Kotsiuba, O. and Reznikova, Yu., Reznikov, S. (2010). «Research of the process of reforming the pension system of Ukraine in terms of introduction of professional pension systems». *Ekonomika. Finansy. Pravo*. No 8. pp. 9-12.
3. Chupak, O. (2020). Pensiina systema Kanady ta ii porivniannia z ukraïnskoïu. [Canada's pension system and its comparison with the Ukrainian]. Available at: <https://ussd.org.ua/2020/07/27/pensijna-systema-kanady-ta-yiyi-porivnyannya-z-ukrayinsko/>.
4. Tsyhylyk, I. I. (2008). «Problems of development of the pension system of Ukraine». *Ekonomika. Finansy. Pravo*. No 6. pp. 8-13.
5. Dolhova, O. (2009). «Development of private pension provision in Ukraine». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*. No 2. pp. 33-39.
6. Vietukhova, I. A. and Yakovleva, H. O, Yaroshenko, O. M. (2013). Pensiine zabezpechennia [Pension provision]. In Zhernakova, V. V. (ed.). *Nats. Universytet – Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho*. Kharkiv. Ukraine.
7. Mindova, O. I. (2016). «Theoretical analysis of the economic essence of pension provision». *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Serii: Ekonomichni nauky. Issue 17. pp. 102–106.
8. Shevchuk, A. (2012). Orhanizatsiia pensiinoho zabezpechennia v YeS: dosvid dlia Ukrainy [Organization of pension provision in the EU: experience for Ukraine]. *Demokratychnе vriadvannia* [Democratic governance]. Issue 9 Available at: http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Shevchuk_A.pdf.
9. Petrushka, O. V. (2019). «Accumulative Pension Insurance: the Practice of the European Countries». *Preazovskiy ekonomichnyi visnyk*. Issue 2 (13). pp. 294–298.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020 р.